

СУЧАСНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЦІННОСТІ ЗА БІХЕВІОРИСТИЧНИМ ПІДХОДОМ

В.І. Лазаренко

*Інститут агроекології і природокористування НААН (м. Київ, Україна)
e-mail: Vladlaz93@ukr.net; ORCID: 0000-0002-8376-4668*

Проаналізовано та приділено значну увагу питанню формування сталої екологічно орієнтовної культури споживання екологічно безпечних харчових продуктів, зокрема в контексті Європейського Зеленого курсу в питанні спроможності України виконати вимоги Угоди про Асоціацію з Європейським Союзом у частині гармонізації екологічного законодавства ЄС з вітчизняним, та приведення власних ресурсів агросфери згідно з вимогами зазначеної директиви. Охарактеризовано вплив зазначеного курсу на культуру споживання екологічно безпечних продуктів та ставлення до навколишнього природного середовища в довгостроковій перспективі. Здійснено оцінку впливу військової агресії з боку Російської Федерації на культуру споживання та ставлення українських споживачів до власних ресурсів у сучасних умовах, наголошено на наявних екологічних проблемах агросфери та наслідків, з якими зіштовхується українське сільське господарство в найближчій перспективі. Обґрунтовано ціннісно-ієрархічну структуру індивіда за біхевіористичним підходом в екологічно орієнтовному сільському господарстві згідно з гносеологічним принципом, де рушійним елементом змін виступає конкретна людина на когнітивно-індивідуальному рівні. Наголошено та приділено значну увагу інституційному забезпеченню екологічної освіти та збільшенню її рівня в соціальній площині, що є основним фундаментально-інституційним інструментом забезпечення сталого споживання екологічно безпечних продуктів та дбайливого ставлення членів суспільства до власних ресурсів і довкілля загалом. Наголошено, що вирішення питання екологічної та продовольчої безпеки лежить у систематизації раціональної та ірраціональної поведінки індивіда, яка має будуватися не лише на принципах забезпечення економічної ефективності, а й у формуванні національної екологічної культури та свідомості.

Ключові слова: поведінкова економіка, екологічно безпечне виробництво, сталий розвиток, поведінка індивіда, сільське господарство, екологічна безпека, продовольча безпека.

ВСТУП

На сучасному етапі важливою складовою екологічної культури є рівень екологічної освіти соціуму. Від його рівня (ролі держави та окремих громадян) залежить ступінь глобальної екологічної моди. Сам же ступінь екологічної моди визначається можливістю суб'єктів господарювання маніпулювати споживчою поведінкою, вводячи (або не вводячи) їх в оману. Останній компонент безпосередньо залежить від дотримання суб'єктами господарювання принципів доброчесності та здорової конкуренції, що й буде формувати характер розвитку екологічно орієнтовного сільського господарства.

Важливим аспектом впливу на сучасного індивіда в Україні стала також повномасштабна військова агресія Російської Федерації у 2022 р. Через високу інтенсивність бойових дій, була спричинена низка руйнувань об'єктів промислових та соціальних інфраструктур. Не виключенням стало й руйнування сільськогосподарських підприємств великої та малих форм власності. Однак у результаті бойових дій найбільших руйнувань зазнали природні ресурси агросфери: ґрунти, водні ресурси, пасовища тощо, оскільки було значною мірою завдано шкоди екологічному стану цих ресурсів так, що частина з них втрачена безповоротно. Тому з цієї точки зору, важливим є з'ясувати фундаментальні ціннісні

аспекти кожного індивіда з метою формування і подальшої оцінки їх поведінки на ринках.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Істотний внесок у розвиток теорії поведінкової економіки був здійснений такими відомими закордонними вченими, як Д. Канеман «Maps of bounded rationality: Psychology for behavioral economics» [1], А. Тверські «Belief in the law of small numbers» [2], Г. Саймон «Behavioral Model of Rational Choice» [3], Дж. Катона «Psychological Analysis of Economic Behavior» [4], М. Алле «Nobel recipient warned of global economic crises» [5], основним напрямом дослідження яких були процес прийняття індивідом рішень в умовах невизначеності. Варто окремо також відзначити істотний внесок у розвиток поведінкової теорії з боку таких вчених, як І.М. Бобух «Пропорції та перспективи формування національного багатства України» [6], В.М. Бутенко «Поведінкова економіка як інструмент маркетингу в сучасному агробізнесі» [7], Б.М. Данилишин «Поведінкова економіка як інструмент маркетингу в сучасному агробізнесі» [8], О.І. Колядич «Поведінкова економічна теорія в поясненні соціально-трудоких відносин» [9]. Високо оцінюючи внесок вищезгаданих вчених, необхідно зазначити, що незважаючи на відмінний рівень сформованих фундаментальних механізмів, моделей, інструментів поведінкової економіки в умовах українських реалій, залишається необхідність у розробці відповідної методології і оцінки поведінкових аспектів споживачів продукції екологічно орієнтовного напрямку.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Для досягнення поставленої мети були використані такі методи: абстрактно-логічний (у формуванні логічно послідовного зв'язку між фактом збройної агресії Росії та культурою екологічно орієнтовного споживання), емпіричні (для оцінки та характеристики закономірностей функ-

ціонування біхевіористичної концепції в екологічно орієнтовному сільському господарстві), узагальнення (для систематизації усіх чинників, що здійснюють вплив на поведінку індивіда на ринку екологічно безпечної продукції), системно-структурний (при формуванні ціннісно-ієрархічної структури індивіда за біхевіористичним принципом).

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

Вищезазначені обставини зумовили не лише політичні, екологічні, а й інституційні та соціальні проблеми. Однією з головних інституційних проблем на сучасному етапі, яка безпосередньо пов'язана з екологічно орієнтовним сільським господарством та вчиненими військовими діями є проголошений країнами Європейського Союзу так званий «Зелений курс» (Green Deal) [10].

Європейський Зелений курс (European Green Deal) займає центральне місце в порядку денному політики Європейської комісії. Його основна мета — стала, кліматично нейтральна Європа до 2050 р., що є інструментом для залучення інвестицій і зростання, а також збільшенні інвестицій в екологічно орієнтовні галузі, зокрема й органічне виробництво.

«Зелений курс» також підкреслює, що обґрунтування певної державної моделі управління є ключовим чинником у переході до більш стійкої харчової системи суспільства, зокрема у контексті посилення значення дрібних фермерських господарств у боротьбі зі зміною клімату, захисту навколишнього середовища та збереження біорізноманіття. Органічне сільське господарство має важливе значення у досягненні цих цілей. Фермерські господарства стоять на передньому краї наслідків змін клімату та втрати біорізноманіття, і нестабільне та необґрунтоване застосування інтенсивних методів ведення сільського господарства залишається важливим чинником втрати біорізноманіття. Органічні фермерські господарства є одними з головних сторін у досягненні сталого сільського господарства майбутнього. З огляду на це, в країнах ЄС

передбачається значне збільшення площ зайнятих під органічним виробництвом, а як наслідок і збільшення виробництва органічних харчових продуктів власного виробництва, що приведе до змін у глобальному органічному ринку.

Для України це є серйозним викликом, оскільки відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [11], загальною євроінтеграційною політикою, було взято на себе відповідні зобов'язання, зокрема й у частині екологізації сільськогосподарських ресурсів. Проблема полягає в тому, що згідно з проголошеним курсом, країни ЄС мають намір до 2030 р. різко збільшити обсяг площ під органічним сільським господарством. Зокрема, кількість площ сільськогосподарських угідь під органічним сільським господарством не може бути меншою ніж 30% в загальних землях сільськогосподарського призначення. Зважаючи на ступінь завданої шкоди, Україні досягти подібних показників буде вкрай складно.

Це також відповідним чином впливає на споживчу поведінку на ринках екологічно безпечних товарів. У період інтенсивного ведення військових дій досить гостро постає питання внутрішньої продовольчої безпеки і характеру внутрішнього споживання. Серед соціуму відзначалося різке збільшення ступеня цінності власних сільськогосподарських ресурсів, а саме — їх наявність і доступність до них. Адже саме вони стали гарантією збереження стабільного споживання на більшості територій нашої держави. Однак, цінність внутрішнього ресурсу не піддається сумніву.

Оскільки через військові дії, як уже було зазначено, частина ресурсів була безповоротно втрачена, роль поведінкової теорії в цьому зв'язку зводиться до формування не лише стабільного попиту на екологічно безпечні продукти, а й формування дбайливої екологічної культури щодо власних ресурсів сільського господарства, які необхідно зберегти з урахуванням як раціональних, так і ірраціональних складових. Тільки за цих умов можливе забезпечення належного рівня стабільної конку-

рентоспроможності на рівні Європейського Союзу.

Досягнення цієї мети вбачається у відповідному формуванні системи не тільки споживчої, а й екологічної цінностей. У широкому значенні під дефініцією «цінність» слід розуміти явища або предмети, що мають найвищий ступінь значення для індивіда. А що стосується поняття «екологічна цінність», то в загальному прийнято вважати процес забезпечення екологічної рівноваги на Землі в поєднанні з компенсацією негативного навантаження на екосистеми. Однак, у контексті поведінкової теорії і досягнення мети екологічно орієнтовного сільського господарства найбільш чітко визначення цього поняття було надано Л.І. Юрченко [12], яка зазначає, що екологічна цінність «систематизується за гносеологічним критерієм, за специфічністю у сферах життєдіяльності й за об'єктами природи».

Оскільки екологічна цінність у поведінковій теорії в цьому дослідженні розглядається як інструмент досягнення належного рівня добробуту громадян України не тільки з точки зору матеріальної складової, а й загального рівня «щастя» населення. Останній показник є достатньо показовий, оскільки його (критерій) з року в рік визначає ООН і оприлюднює у вигляді звіту (World Happiness Report). Так, у 2022 р. Україна за цим показником посідала 123 місце із 149 країн. Звичайно, основною причиною стала війна, проте, окрім політичної та безпекової ситуації, до уваги беруться рівень доходу, рівень зайнятості населення, рівень розвитку різних соціальних інфраструктур тощо. Маючи один з найпотужніших природно-ресурсних потенціалів у світі вважаємо, що знаходитись на такій позиції для України є неприпустимим.

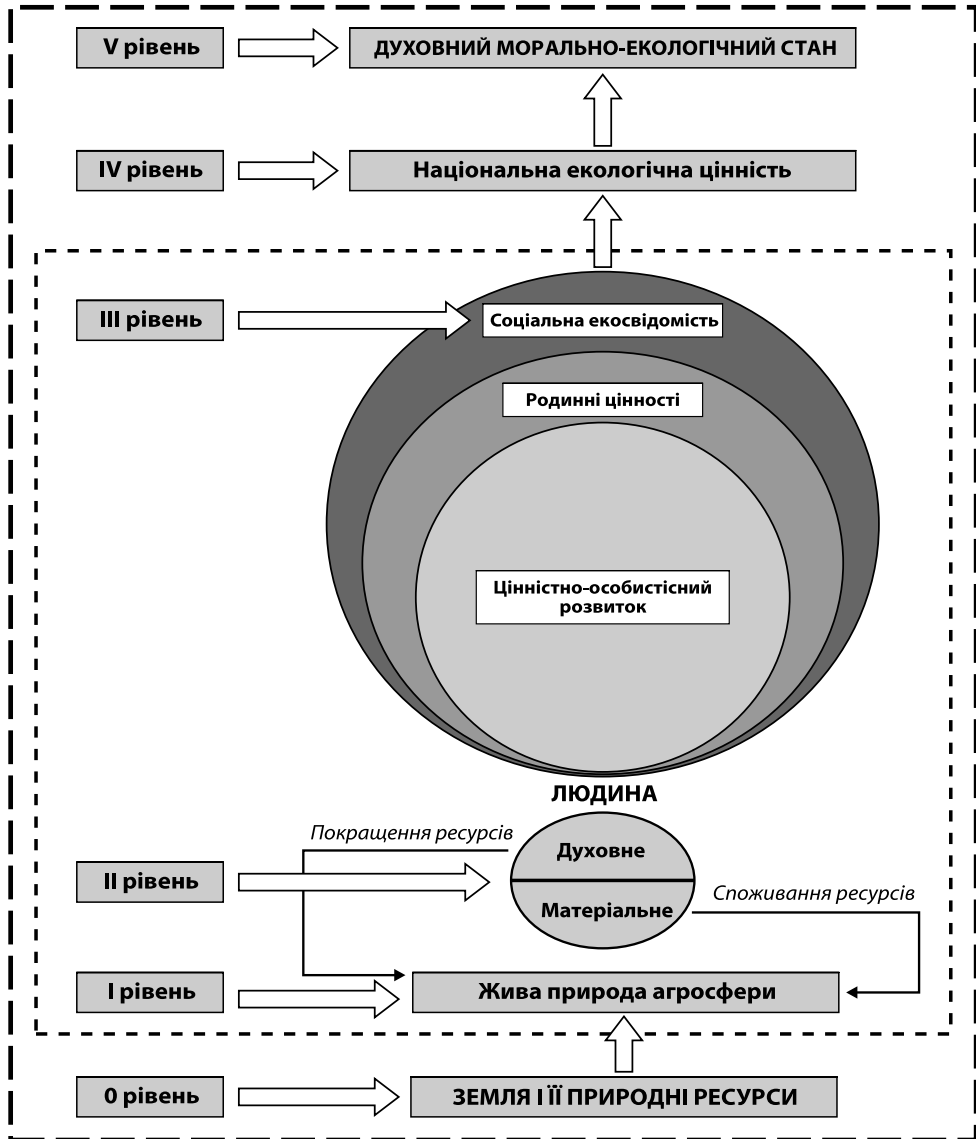
Досягнення відчуття «щастя» та добробуту на когнітивному рівні, на нашу думку, можливо лише за рахунок чіткого самовусвідомлення індивіда себе невід'ємною частиною природного середовища, зокрема агросфери. І саме в цій самоідентифікації проявляється процес гносеологізму і утворення національної екологічної самосві-

домості, а відтак — формування суспільно екологічних цінностей.

Таким чином, біхевіористична концепція в екологічно орієнтованому сільському господарстві не може функціонувати лише за класичної моделі суб'єктивізму, а має ставити за мету формування суспільно-

орієнтовної системи екологічної цінності, в пріоритеті якої є дбайливий та раціональний розподіл і використання ресурсів агросфери.

Для досягнення цієї мети необхідно визначити систему цінностей на рівні індивіда. Вона має такий вигляд (рис.):

Ціннісно-ієрархічна структура індивіда за біхевіористичним підходом в екологічно орієнтованому сільському господарстві

Примітка: розроблено автором.

В екологічно орієнтовному сільсько-му господарстві індивід (людина) розглядається як і ключовий суб'єкт живої екосистеми. Агросфера є лише її великою частиною, яка залежить не лише від власного природного стану, а й від характеру антропогенного навантаження. Людина, як суб'єкт, має не лише споживати ресурси, а й безпосередньо займатися їх відновленням. Це залежить від стану свідомості кожного окремого індивіда, яка має матеріальну та духовну складову. Саме високий ступінь значення для індивіда духовного екологічного розвитку здійснює системоформувальний вплив на еколого-економічну поведінку родинною групою, а відтак і впливає на соціальну екологічну свідомість.

Збільшення ступеня екологічної освіти на рівні соціуму є істотним чинником у підвищенні рівня національної продовольчої та екологічної безпеки. І лише за цих умов

можливе формування екологічно свідомого архетипу цінності власних природних ресурсів на національному рівні.

ВИСНОВКИ

Таким чином, у вирішенні проблеми як екологічної, так і продовольчої безпеки, біхевіористична концепція як допоміжний інструмент неокласичної теорії відіграє значну роль у формуванні механізмів забезпечення сталого попиту на екологічно безпечні продукти шляхом систематизації раціональної та ірраціональної складових індивіда. На сучасному етапі розвитку людства, з урахуванням глобальних екологічних викликів, методологічну базу біхевіоризму слід спрямувати не лише в площину економічної ефективності екологічно орієнтовного сільського господарства, а й на формування сталої національної екологічної культури та свідомості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Kahneman D. Maps of bounded rationality: Psychology for behavioral economics. *The American economic review*. 2003. Vol. 93 (5). P. 1449–1475.
2. Tversky A. Belief in the law of small numbers. *Psychological Bulletin*. 1971. № 76 (2). P. 105–110.
3. Simon H. Behavioral Model of Rational Choice. *Quarterly Journal of Economics*. 1955. Vol. 69. P. 99–118.
4. Katona G. Psychological Analysis of Economic Behavior. NY: McGraw-Hill, 1951. 347 p.
5. Allais Maurice. Nobel recipient warned of global economic crises. 1998. URL: boston.com
6. Бобух І.М. Пропорції та перспективи формування національного багатства України: моногр. Київ, 2010. 372 с.
7. Бутенко В.М. Поведінкова економіка як інструмент маркетингу в сучасному агробізнесі. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2013. № 1 (3). С. 52–57.
8. Данилишин Б.М. Наукові нариси з економіки природокористування: моногр. Київ, РВПС України НАН України, 2008. 280 с.
9. Колядич О.І. Поведінкова економічна теорія в поясненні соціально-грудових відносин. *Вчені записки університету «КРОК»*. 2017. № 48. С. 47–57.
10. European Green Deal: Commission presents actions to boost organic production (25 march 2021). European Commission. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_21_1275.
11. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
12. Юрченко Л.І. Екологічні цінності в структурі екологічної свідомості й екологічної культури. URL: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_78/Jurchenko.pdf (дата звернення: 19.12.2018).
13. Гайдар А.А. Система функціонування екологічного маркетингу в біотехнологічному виробництві. *Збалансоване природокористування*. 2020. № 2. С. 46–52.
14. Гайдар А.А. Особливості розвитку екологічного маркетингу в біотехнологічному виробництві. *Агроекологічний журнал*. 2020. № 2. С. 98–105.
15. Ушкальов В.В., Мартіянова М.П. Поведінкові аспекти управління розвитком персоналу підприємства. Глобальні та національні проблеми економіки. *Електронне наукове фахове видання Миколаївського національного університету ім. О.М. Сухомлинського*. 2016. № 13. С. 387–392.

REFERENCES

1. Kahneman, D. (2003). Maps of bounded rationality: Psychology for behavioral economics. *The American economic review*, 93 (5), 1449–1475 [in English].
2. Tversky, A. (1971). Belief in the law of small numbers. *Psychological Bulletin*, 76 (2), 105–110 [in English].

3. Simon, H. (1955). Behavioral Model of Rational Choice. *Quarterly Journal of Economics*, 69, 99–118 [in English].
4. Katona, G. (1951). *Psychological Analysis of Economic Behavior*. NY: McGraw-Hill [in English].
5. Allais, Maurice (1998). Nobel recipient warned of global economic crises. URL: boston.com [in English].
6. Bobykh, I. (2010). *Proportsiyyi ta perspektivy formuvannya natsional'noho bahat-stva Ukrayiny: monohrafiya [Proportions and prospects of formation of national wealth of Ukraine: monograph]*. Kyiv [in Ukrainian].
7. Butenko, V. (2013). Povedinkova ekonomika yak instrument marketynhu v suchasnomu ahrobiznesi [Behavioral economics as a marketing tool in modern agribusiness]. *Zbirnyk naukovykh prats' Tavriys'koho derzhavnogo ahrotekhnolohichnoho universytetu (ekonomichni nauky) – Collection of scientific works of the Tavriya State Agrotechnological University (economic sciences)*, 1 (3), 52–57 [in Ukrainian].
8. Danilishin, B. (2008). *Naukovi narysy z ekonomiky pryrodokorystuvannya: monohrafiya [Scientific essays on the economics of nature management: monograph]*. Kyiv [in Ukrainian].
9. Kolyadich, O. (2017). Povedinkova ekonomichna teoriya v pojasnenni sotsialno-trudovykh vidnosyn [Behavioral economic theory in the explanation of social and labor relations]. *Vcheni zapysky universytetu «KROK» – Scientific notes of KROK University*, 48, 47–57 [in Ukrainian].
10. European Green Deal: Commission presents actions to boost organic production (25 march 2021). European Commision. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_21_1275 [in English].
11. Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/984_011 [in English].
12. Yurchenko, L. (2018). *Ekolohichni tsinnosti v strukturі ekolohichnoyi svidomosti y ekolohichnoyi kul'tury [Ecological values in the structure of ecological consciousness and ecological culture]*. URL: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_78/Jurchenko.pdf [in Ukrainian].
13. Gaidar, A. (2020). Systema funktsionuvannya ekolohichnoho marketynhu v biotekhnolohichnomu vyrobnytstvi [The system of functioning of ecological marketing in biotechnological production]. *Zbalansovane pryrodokorystuvannya – Balanced nature management*, 2, 46–52 [in Ukrainian].
14. Gaidar, A. (2020). Osoblyvosti rozvytku ekolohichnoho marketynhu v biotekhnolohichnomu vyrobnytstvi [Features of development of ecological marketing in biotechnological production]. *Ahroekolohichnyy zhurnal – Agroecological Journal*, 2, 98–105 [in Ukrainian].
15. Ushkalyov, V. & Martiyanova, M. (2016). Povedinkovi aspekty upravlinnya rozvytkom personalu pidpryyemstva. Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky [Behavioral aspects of enterprise personnel development management. Global and national economic problems]. *Elektronne naukove fakhove vydannya Mykolayivs'koho natsional'noho univer-sytetu im. O.M. Sukhomlyns'koho – Electronic scientific publication of Mykolaiv National University named after O.M. Sukhomlynskyi*, 13, 387–392 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 27.04.2022